

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV

Tidskrift för talspråksforskning,
folkloristik och kulturhistoria

2023

Årgång 146

Utgiven av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur
i samarbete med Institutet för språk och folkminnen och
Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar vid Lunds universitet

SWEDISH DIALECTS AND FOLK TRADITIONS

Journal of dialectology, sociolinguistics,
folklore research and cultural history

Founded in 1878 by J. A. Lundell

Published by

THE ROYAL GUSTAVUS ADOLPHUS ACADEMY FOR SWEDISH FOLK CULTURE,
UPPSALA

in collaboration with

THE INSTITUTE FOR LANGUAGE AND FOLKLORE and THE FOLKLIFE ARCHIVES
WITH THE SCANIA MUSIC COLLECTIONS AT LUND UNIVERSITY

Principal editor:

MATHIAS STRANDBERG

Editors:

KARIN GUSTAVSSON, ERIK M. PETZELL and LENA WENNER

Editorial board:

*Rogier Blokland, Lars-Erik Edlund, Charlotte Hagström, David Karlander,
Susanna Karlsson, Bengt af Klintberg, Ida Larsson, Caroline Sandström,
Susanne Nylund Skog, Camilla Wide, Susanne Österlund-Pötzsch*

2023

Volume 146

Distributed by Eddy.se

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV

Tidskrift för talspråksforskning, folkloristik
och kulturhistoria

Grundad 1878 av J. A. Lundell

Utgiven av

KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN FÖR SVENSK FOLKKULTUR, UPPSALA

i samarbete med

INSTITUTET FÖR SPRÅK OCH FOLKMINNEN OCH FOLKLIVSARKIVET MED
SKÅNES MUSIKSAMLINGAR VID LUNDS UNIVERSITET

Huvudredaktör:

MATHIAS STRANDBERG

Redaktörer:

KARIN GUSTAVSSON, ERIK M. PETZELL och LENA WENNER

Redaktionsråd:

*Rogier Blokland, Lars-Erik Edlund, Charlotte Hagström, David Karlander,
Susanna Karlsson, Bengt af Klintberg, Ida Larsson, Caroline Sandström,
Susanne Nylund Skog, Camilla Wide, Susanne Österlund-Pötzsch*

2023

Årgång 146

Distribueras av Eddy.se

Årgång 146. H. 349 från början

Samtliga forskningsartiklar som publiceras i tidskriften har genomgått anonymiserad kollegial granskning av minst två granskare. – All research articles published in this journal have undergone double-blind peer review by at least two referees.

I citat efter äldre källor kan stötande språkbruk förekomma. – Quotations from older sources may contain offensive language.

© Författarna

Sättning och omslag: Mathias Strandberg

Distribution av den tryckta upplagan:

eddy.se ab

e-post: order@bokorder.se

Box 1310, 621 24 Visby. Telefon 0498-25 39 00

<http://kgaa.bokorder.se>

Tidskriftens webbplats: <https://publicera.kb.se/svlm/>

Tidskriftens e-postadress: svlm@gustavadolfsakademien.se

ISSN: 0347-1837 (Print)

ISSN: 2004-9242 (Online)

Innehåll

HANS-OLAV ENGER, Verdifullt om verbkongruens. Anmeldelse av Adam Horn af Åminnes doktoravhandling	7
BLANKA HENRIKSSON, »Man är liksom alltid mittemellan på något sätt». Gränsöverskridningar i ett intervjumaterial om migration från Finland till Sverige	23
BENGT AF KLINTBERG, Högtidsstunder i Ulvaboda. Om Ivar Andersson och hans berättarkonst	47
ISAK LIDSTRÖM, Baseboll för anarkister. Om brännbollens etablering i Sverige vid sekelskiftet 1900	73
SARAH WIKNER, SAARA HAAPAMÄKI och VIVECA RABB, Variation mellan kort- och långstavighet i finlandssvenskt talspråk	93
LARS-ERIK EDLUND, ERIK MAGNUSSON PETZELL, CAROLINE SANDSTRÖM, MATHIAS STRANDBERG och LENA WENNER, Litteraturkrönika 2023	121

Meddelanden och aktstycken

OLLE KEJONEN, Tre samiska lånord i meänkieli	137
CAROLINE SANDSTRÖM, Meddelande angående <i>Ordbok över Finlands svenska folkmål</i>	143
Per Larssons »Öfversikt af Färsmålen». Utgiven och kommenterad av Mathias Strandberg.	144

Minnesord

Gösta Arvastson 1943–2023. Minnesord av Anders Gustavsson	159
Nils-Arvid Bringéus 1926–2023. Minnesord av Birgitta Svensson.	165
Gunnar Nyström 1939–2021. Minnesord av Yair Sapir	169

Litteratur

Katarina Ek-Nilsson et al., <i>Min mormor. Kvinnoliv i en annan tid</i> . Rec. av Eva Helen Ulvros	173
Terry Gunnel (red.), <i>Grimm ripples: The Legacy of the Grimms' Deutsche Sagen in Northern Europe</i> . Rec. av Alf Arvidsson	179

Baseboll för anarkister

Om brännbollens etablering i Sverige vid sekelskiftet 1900

Av Isak Lidström

Abstract

The aim of this article is to examine the emergence and establishment of the ball game 'brännboll' (lit. *burnball*) in Sweden. In doing so, it contributes to the knowledge of how sports have spread historically and how they have changed when established in new places. First of all, the existence of the concept of brännboll throughout history is examined. Although it can be traced back to the 17th century, the game we now commonly call brännboll is a modified form of the English game of rounders that was introduced to Sweden at the end of the 19th century. Unlike the closely related game of baseball, brännboll never developed into a modern sport with standardised rules, organisations and bureaucracy. This is seen in the study as a consequence of the fact that brännboll gained a foothold in the 'play movement' rather than in the modern sports movement, and that physical education was considered more important in brännboll than performance and results. As a result of this process of pedagogisation, the game developed into a simplified, stripped-down and more static game compared to its English predecessor.

Keywords: brännboll, baseball, rounders, baserunning games, bat-and-ball games, popular games, sports history, history of ball games, sportification.

En särpling bland svenska idrotter

Brännboll utgör en särpling bland svenska idrotter. De karakteristiska drag med vilka idrottshistorikern Allen Guttman operationaliserat begreppet *modern sport* – däribland byråkratisering, specialisering och rationalisering – rimmar illa med det sätt som brännbollen traditionellt blivit utövad i Sverige. Brännboll saknar idrottsförbund, föreningsliv och standardiserade regelverk och ter sig

---

Isak Lidström, fil. dr, lektor i idrottsvetenskap, Gymnastik- och idrottshögskolan. Forskare (Ragnar Holms postdoc), Kungliga tekniska högskolan. – PhD, Senior Lecturer in Sports Science, the Swedish School of Sport and Health Sciences. Ragnar Holm Research Fellow, KTH Royal Institute of Technology. isak.lidstrom@gih.se

Lidström, Isak, 2024: Baseboll för anarkister. Om brännbollens etablering i Sverige vid sekelskiftet 1900. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2023 (146), s. 73–92. – Lidström, Isak, 2024: Baseball for anarchists: The establishment of 'brännboll' in Sweden at the turn of the 20th century. In: *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2023 (146), p. 73–92. – DOI: <https://doi.org/10.69824/svlm.146.25711>

Denna artikel publiceras under villkoren i Creative Commons-licensen CC BY 4.0, som tillåter användning, spridning och reproduktion i vilket medium som helst, förutsatt att originalverket är korrekt citerat. – This article is published under the conditions given in the Creative Commons license CC BY 4.0, which allow use, distribution and reproduction in any medium, provided that the original work is cited correctly.

Forskningsartikel. Denna artikel har genomgått dubbelblind sakkunniggranskning. – Original research article. This article has undergone double-blind peer review.

© 2024 författaren. – © 2024 the author.

för en utomstående som en märklig svensk sedvana. Det framgår inte minst av att spelet upptagits i verket *Weird sports and wacky games around the world* och där givits benämningen »baseball for anarchists» (Williams 2015 s. 27; se även Curle u.å.).¹

Ändå är brännboll ett spel som nog de flesta i Sverige provat på och därmed har en relation till, alldeles oavsett om erfarenheterna är ljusa eller mörka. Spelet har satt djupa avtryck, inte bara hos de som med glädje vårdar minnena av barndomens frivarv och lyror, utan även bland sådana som med vända återkallar nesan av att väljas sist till ett lag. I självbiografiska notiser dryftas gärna hågkomster av smått traumatiska eller obekväma händelser från barndomens brännbollspel. Det kan röra sig om ett personligt ansvar för det egna lagets misslyckade eller om den vanligt förekommande uppmaningen att slå med det platta »kärringträet» för att inte chansa (se t.ex. Larsson 2013, Nordström 2014, Magnusson 2017). De väl inarbetade och asymmetriska könsmönstren, jämte spelets rikliga förekomst under skolans obligatoriska idrottstimmar (Sandahl 2004 s. 56, 60), leder ofrånkomligt till slutsatsen att åtskilliga som spelat brännboll har varit nödda och tvungna därtill. Därför blir det svårt att inplacera brännbollen under en vanligt förekommande definition av lek som en frivillig handling vilken är åtskild från det egentliga livet och inte tjänar några andra ändamål än sina egna (Huizinga 1938/2004 s. 24 ff. Se även Caillois 1958/2001 s. 6).

Brännbollens historia är höjld i dunkel. *Nationalencyklopedin* (s.v. *brännboll*) uppger emellertid att spelet »är känt i Sverige sedan 1700-talet». I föreliggande studie kommer denna uppgift att vederläggas. *Brännboll* som begrepp förekom i vart fall på 1600-talet men det har rört sig om olika bollspel med inslag »bränning» (se nedan). Av denna artikel framgår att det spel som vi idag känner som brännboll, ett slag- och löpspel som spelas mellan två lag, är en förhållandevis ny företeelse och resultatet av en import från England under 1800-talets slutskede.²

Vid tiden för brännbollens insteg i Sverige var andra slag- och löpspel sedan länge etablerade i landet. Det vanligaste av dessa brukar gå under benämningen *långboll*, medan lokala varianter kallades *söt och sur* (södra Sverige) och *tre slag och ränna* (Uppsala och Mellansverige). Även om spelen i grund och botten är lika får långboll betraktas som ett betydligt mer sofistikerat spel än brännboll. Till avvikelserna hör att innelaget i brännboll löper runt en bana med fyra baser medan långboll endast har två baser, ett innemål och ett utemål. Brännbollen saknar även en så kallad uppgivare, motsvarande basebollens *pitcher*. I stället kastas bollen upp av slagmannen som efter en lyckad träff genast släpper slagträet och påbörjar sin löpning runt baserna. I långboll står

¹ Denna studie har tillkommit inom ramen för projektet Bollspel i det tidigmoderna Sverige, finansierat genom medel från Helge Ax:son Johnsons stiftelse och Stiftelsen PE Lindahls stipendiefond.

² För en definition av *slag- och löpspel* och vilka spel som räknas till denna kategori, se Särnbrink 2023.

en av utelagets spelare placerad precis intill slagmannen och gör ett underhandskast varpå innelagets slagman slår till bollen (se vidare Lidström & Bjärsholm 2019). Dessa skillnader kan tyckas marginella, men är samtidigt centrala för att kunna särskilja den importerade leken (brännboll) från den inhemska (långboll).

Syftet med denna artikel är att undersöka brännbollsspelets uppkomst och etablering i Sverige. Studien utgör därför ett bidrag till kunskapen om hur idrottslig spridning gått till rent praktiskt på mikronivå. I en diskussion om hur och varför spridning av idrotter äger rum konstaterar idrottshistorikern Jens Ljunggren (2013 s. 12) att det måste finnas »aktörer beredda att sända och ta emot det som avsänds». Vilka introducerade brännbollspelet och varför, blir en naturlig frågeställning att utgå ifrån. När, hur och av vilka utövades spelet under dess etableringsfas? Utifrån dessa frågeställningar analyseras brännbollens utformning och etablering i Sverige som resultatet av en interaktiv process mellan dels de aktörer som definierade spelets löst satta regler, dels de som formade och omformade spelet genom att utöva det i praktiken.

Sekelskiftet 1900 var en period då kroppskulturella omförhandlingar pågick. Den inhemska och tävlingsfria linggymnastiken utmanades av den anglosaxiskt präglade sporten som starkt betonade tävling och konkurrens. Gymnastiken var en idrottslig verksamhet med nationalistiska förtecken och en projektion av samtidens manlighetsideal. Dess funktion var att tukta och fysiskt mobilisera mannen (företrädesvis) i syfte att hantera de förändringar som samhällets modernisering och industrialisering gav upphov till (Ljunggren 1999). Brännbollens insteg måste därför betraktas i ljuset av konfliktytan mellan å ena sidan en manligt genuskodad och med gymnastik behäftad traditionalism, å andra sidan en internationell modern idrott vars framryckningar kunde te sig både löftesrika och avskräckande för den fysiska kulturens aktörer i Sverige.

Avsändar- och mottagarperspektivet fordrar ett källmaterial som belyser såväl de aktörer som introducerade brännbollen som utövarna av leken. Från 1800-talets mitt fram till 1900-talets början föreligger en rikhaltig mängd pedagogisk och kommersiell idrottslitteratur, det vill säga häften och böcker med beskrivningar av olika slags lekar, med och utan boll. Dessa har framför allt studerats på Gymnastik- och idrottshögskolans bibliotek samt på Kungliga biblioteket, båda i Stockholm. Ur källkritisk synpunkt kan konstateras att detta material fångar brännbollspelets normativa nivå – hur pedagoger och lekledare ansåg att spelet borde utövas, vilket inte nödvändigtvis överensstämmer med hur det de facto praktiserades. För att fånga interaktionen mellan normativ nivå och praktisk dito fyller uppteckningsmaterial en viktig funktion. Det har emellertid visat sig att svaren på Institutet för språk och folkminnets frågelistor i Uppsala om idrottslekar inte innehåller särskilt många uppgifter om brännboll.³ Det finns visserligen gott om beskrivningar av bollspel, men det rör sig då om äldre lekar som långboll och »per i håla» (jfr Hellspång 2000 s.

³ Jag avser främst frågelistorna *Idrottslekar I* (1927) och *Idrottslekar II* (1932); se Lilja 1995.

65–84). Brännbollens frånvaro i svar på frågelistor är en tydlig indikation på att spelet är förhållandevis ungt i Sverige. När frågelistorna sändes ut var det alltså ytterligt få som hade erfarenheter av brännbollspel från barndomens idrottsliv. Belägg för brännboll har emellertid hittats i Nordiska museets excerptsamling som innefattar såväl svar på frågelistor som andra tematiskt sorterade excerpter.

I de fall folklivsmaterialet kommit till användning har även källkritikens närhetskriterium varit centralt att beakta. Minnena av barndomens idrottslekar är nedtecknade långt i efterhand, varför det inte kan uteslutas att termer och begrepp som förekommer i redogörelserna är anakronistiska. Samma försiktighet måste iakttas när man drar slutsatser utifrån självbiografisk och annan litteratur där lekbeskrivningarna nedtecknats på ålderns höst.⁴ Tidningsmaterial kan i viss mån kompensera för denna problematik. Den digitalisering av pressmaterial som ägt rum under det senaste decenniet har på ett markant sätt underlättat undersökningar av detta slag eftersom man genom specifika sökord kan göra slagningar i stora databaser, däribland Kungliga bibliotekets samling av digitaliserat tidningsmaterial. Utöver ovan angivna källtyper och hjälpmedel, med vilka brännbollspelandets utveckling kan spåras och rekonstrueras, har även annat material kommit till användning. Hit hör diverse etnografisk litteratur, SAOB samt förbudsskrifter och upplysningar som inhämtats från tidigare forskning.

Bollspel i historieskrivningen

Brännbollens svenska historia används i det följande som ett fallstudium av hur det historiskt gått till när enskilda idrotter spridit sig och förändrats sedan de blivit etablerade på nya platser. Därigenom lämnas ett bidrag till kunskapen om idrottshistoriska spridningsprocesser, vilka brukar fokusera på de mekanismer som opererar när enskilda idrotter transformeras från lokala folklekar utan fastslagna regler till globala sporter med internationella idrottsbyråkratier (Bale 2003). Idrotters utbredning i tid och rum har även engagerat historiker som inte primärt intresserat sig för globaliseringsprocesser. Livliga diskussioner har förts om bollspelandets ursprung och utveckling ska betraktas som en följd av evolution – oberoende av varandra utvecklar människor likartade bollekar – eller diffusion – bollspel uppstår på en given plats vid ett givet tillfälle och sprider sig därifrån. Evolutionisterna har inte dominerat dessa diskussioner (Craven 1978). Diffusionisterna är desto mer talrika och har pekat ut olika alternativ på platser varifrån bollspel uppstått och brett ut sig. Norden har lanserats som ett geografiskt centrum varifrån slag- och löpspel spridit sig över världen långt före vår tideräknings början (Maigaard 1941). Denna teori har dock inte åldrats väl sedan den första gången ventilerades på 1940-talet.

⁴ Detta slags litteratur har sökts fram via slagningar på ordet *brännboll* i databaser som Google books, Runeberg.org etc.

Desto större spridning fick den teori som på 1940-talet lades fram av Robert W. Henderson (1947/2001) vilken slog fast att bollspelandet en gång uppstod som fruktbarhetsriter i det forna Egypten och därifrån spred sig över världen. Teorin får betraktas som daterad, trots att den vunnit anhängare (däribland Simri 1969 och Beharry 2016). Dess fränaste kritiker, idrottshistorikern Heiner Gillmeister, har avfärdat teorin som spekulativ och helt i avsaknad av empiriska belägg (Gillmeister 2017 s. 4). Själv har Gillmeister lanserat en egen diffusionsteori med anspråken lägre satta än Henderson och med betydligt större källunderlag på fötterna. Utifrån en språkhistorisk metod spårar Gillmeister åtskilliga av dagens världsomspännande bollspel – däribland fotboll, tennis, cricket och golf – till Frankrike och högmedeltidens riddartorneringar. När han placerar dessa bollspels genesis i Frankrike är det inte utan en polemisk udd riktad mot de brittiska öarna som av många utpekats som åtskilliga bollspels födelseplats (Gillmeister 2009 s. 37). Inte minst har det från nordamerikanskt håll funnits ett omfattande intresse för att spåra basebollens rötter i äldre brittiska folklekar med boll och slagträ (Peterson 1973, Block 2005, Beharry 2016).

Oaktat Gillmeisters kritik av synen på England som bollspelens vagg, har de brittiska öarna utgjort en bas varifrån slag- och löpspel spridit sig över världen och tagit sig de mest olikartade uttryck. Medan cricket etablerades på de platser dit det brittiska imperiets tentakler sträckte sig gick basebollen en annorlunda utveckling till mötes. Dess väg mot en reglementerad tävlingsidrott blev i USA en, som Jens Ljunggren (2023 s. 520) konstaterat, »kulturpolitiskt laddad företeelse», eftersom den moderna nationens sinnebild nu fick möjlighet att odla en egen modern sport och på så sätt hävda sig mot den forna kolonialmakten. Långt in på 1900-talet vårdades därför myten om att basebollen var en helt igenom amerikansk uppfinning som konstruerats på 1830-talet av Abner Doubleday. De belägg som påvisade spelets engelska härkomst avvisades kategoriskt (Henderson 1939, Block 2005). Trots att det sedan 1800-talets slut gjorts försök att introducera baseboll i Sverige (se t.ex. Balck 1886, Yttergren 2018), dröjde det länge innan den fick fotfäste. Någon svensk publiksport har den aldrig blivit.

Såväl baseboll som cricket har utvecklats enligt strukturella globaliserings- och sportifieringsprocesser inom vilka enskilda aktörers påverkan på förloppet endast med svårighet kan skönjas. Men det finns exempel på andra slag- och löpspel som är rena skrivbordsprodukter. Det tydligaste exemplet utgörs av det finländska spelet boboll (fi. *pesäpallo*), som under det tidiga 1900-talet konstruerades av Tahko Pihkala med amerikansk baseboll och kungsboll (närbesläktad med svensk långboll) som förebilder (Meinander 2024, Hyvärinen 2017).

Av exemplen ovan framgår att uppkomsten, utvecklingen och spridningen av bollspel inte kan begripliggöras om man enbart åberopar antingen ett struktur- eller ett aktörsperspektiv. Enskilda individer och aktörer har haft ett påtagligt inflytande på vissa bollspels utveckling, men sådana initiativ sker inte i ett historiskt vacuum. För att förstå brännbollens historia måste tongivande aktö-

rens – idrottsledares och pedagogers – handlanden och göranden betraktas i ljuset av de samhällsliga och kroppskulturella kontexter där de verkade.

Brännboll fordomtida

Brännboll är ett begrepp med gamla anor. Det såvitt bekant äldsta belägget återfinns i en stadga från 1600-talets början där det slås fast att om någon gör »speleplatz aff kyrkiogård med skuthals skiutande med kloot och Jernlodt, med brennebål och kasebål böte 6 öra hwar thera» (Hall 1932 s. 15). Hur »kasebål» och »brennebål» spelades framgår inte. Det förra rör sig emellertid om en äldre variant av tennis (Lidström 2023). Nästa brännbollsbelägg härrör från 1700-talets första hälft och återfinns i Carl von Linnés *Dietetik* där ett antal populära svenska lekar anges, däribland »Brän bål» (von Linné 1907 s. 124). Utan att någon beskrivning av dessa äldre brännbollslekar lämnats åt eftervärlden kan man med visshet anta att det rörde sig om spel där ett av momenten handlade om att kasta bollen i syfte att träffa en motståndare. Ordet *bränd* utgår alltså från den smärta som kan uppstå vid en träff mot kroppen. Bland de dialektala motsvarigheterna till uttrycket kan nämnas *sticka*, *kodda* och *svida* (Balck 1886 s. 108, Tillhagen & Dencker 1949 s. 241). Hur brännandet kunde tillgå i början av 1800-talet framgår av författaren och ledamoten av Svenska Akademien Bernhard von Beskows hågkomster av barndomens »tre slag och ränna»: »Man drev bollen med ett slagträ så högt man kunde och sprang, varpå motståndaren sökte taga lyran och bränna (träffa) den springande, innan han hann i kvarter» (von Beskow 1928 s. 72). Att på detta sätt bränna sin motståndare i bollspel var ingalunda en exklusiv svensk eller nordisk företeelse utan förekom i samtliga de motsvarigheter till långboll som i tidigmodern tid spelades både inom och bortom Europas gränser (Lidström & Bjarsholm 2019).

Då som nu har aktiviteter förbundna med bollspel varit tydligt genuskodade. Det gäller inte minst de varierande sätt på vilka en boll kan kastas för att bränna en motspelare. I boken *Kroppsofvingar och lekar* (Falck Ytter 1868) omnämns några av de manliga idrottsdygder – och motsatser härtil – som var behäftade med bollslagning och bränning vid 1800-talets mitt. Citatet nedan är ett tidigt exempel på hur rörelser, för vilka blott enskilda kroppsdelar tas i anspråk vid kraftuttömningen och inte hela kroppen, kommit att kodas som något feminint (Falck Ytter 1868 s. 42; jfr Young 2009 s. 255 ff.):

Att bränna med bollen är att kasta den efter en motspelare för att träffa honom. Då den räta linien är den kortaste mellan två punkter, skall man kasta bollen så rakt – i så liten båge – som möjligt; den kommer då hastigast fram och går säkrast. Att kunna bränna är en nödvändig färdighet för en bollspelare. Han bör kunna kasta långt och med säkerhet. Nästan enhvar har sitt sätt att kasta, men det skall man dock lägga märke till, att den, som vid kastet häfver armen för högt (kastar som en käring) eller sträcker armen för mycket ut åt sidan, aldrig kastar hvarken långt eller säkert.

Brännboll kallades även en lek som är mer känd under namn som »per i håla» eller »peta kungshåla». I denna lek försöker en av spelets deltagare slå ned bollen i ett hål – kungshålan – något som övriga spelare vill förhindra (Hellspong 2000 s. 81, *Svenska lekar* 48). Även i Höbring i Estlands svenskbygder kallades denna lek »slå brännboll» (Danell 1934 s. 315). En snarlik benämning – »laika bränn-båll» – förekom även på Gotland (Gustavson & Säve 1948 s. 43) där bollen tillverkades av björkticka, en vanlig och enkel framställningsmetod före den moderna idrottens genombrott (Svanberg & Lidström 2019). Ordet *bränna* kunde även användas i bemärkelsen träffa ett föremål i farten, exempelvis en trilla eller en boll (Hellspong 2000 s. 201, ULMA 9204 s. 6).

Tydligt är alltså att *bränna* och *brännboll* i traditionellt svenskt idrottsliv var vanligt förekommande ord som inte var knutna till ett specifikt spel. Därmed aktualiseras behovet av en distinktion mellan (traditionell) brännboll som begrepp i äldre svenskt idrottsliv och det spel med engelsk bakgrund som vi idag känner som (modern) brännboll. Den senares insteg i Sverige ska hädanefter ligga i undersökningens blickpunkt.

Rounders, baseboll, rundboll

De bollspel som utövades på de brittiska öarna före den moderna idrottens genombrott avvek i hög grad från dem som bedrevs på det europeiska fastlandet. Två spel som ändå uppvisar tydliga likheter med det långbollspel som förekom i Sverige och övriga Europa var rounders och baseboll. Dessa utgör föregångare till det moderna basebollspel som började hitta sina organisatoriska former i USA under 1830-talet. I sin bok *Spiele zur Übung und Erholung des Körpers und Geistes* gav den tyske pedagogen Johann Christoph Friedrich GutsMuths redan 1796 en ingående beskrivning av ett spel som kallas »Ball mit Freystäten (oder das Englische Base-ball)» i vilket konturerna av modern baseboll tydligt märks (jfr Block 2005 s. 275–278).

I England publicerades ett oräkneligt antal kommersiella lekböcker under 1800-talet. I dessa förekom under seklets första hälft olika varianter av det med baseboll snarlika spel som kallas *rounders*. I likhet med långboll går rounders ut på att innelaget strävar efter att bibehålla sin position medan utelaget försöker bränna ute motståndarna för att därmed erövra positionen som innelag. Spelplanens utseende varierar i olika beskrivningar. I *The Boy's Own Book* (Clarke 1829 s. 20) är den diamantformad där varje hörn utgör en bas som ska passeras av innelagets medlemmar. Innelaget håller till vid den första basen och därifrån slås bollen iväg. I *The Every Boy's Book* (Williams 1841 s. 23) utgörs planen av en femhörning, således med ytterligare en bas för innelagets medlemmar att passera. I båda dessa exempel är utelagets uppgivare placerad strax framför innelagets slagman vid den första basen. Spelet tar sin början genom att uppgivaren kastar bollen i riktning mot slagmannen som efter en lyckad träff inleder sin löpning runt planen. Under denna löpning

Ynglingar spelar rundboll, brännboll i sin tidigaste form, med det engelska spelet *rounders* som förlaga. Illustration av Ferdinand Stoopendaal i Viktor Balcks *Illustrerad idrottsbok* (1886–88 1 s. 174).

försöker utemännen bränna, alltså träffa, slagmannen och dennes kamrater som springer mellan baserna. Vid baserna är innemännen emellertid fredade. De medlemmar av innelaget som träffas under löpningen får lämna planen och när samtliga innelagets medlemmar är brända är det utelagets tur att slå.

Detta spel utgör den moderna svenska brännbollens föregångare. För den läskunnige fanns en beskrivning av leken tillgänglig på svenska redan 1843. I boken *Gossar! Hvad skola vi roa oss med?* förekommer den under titeln »Engelskt bollspel» som en av 160 lekar och förströelser lämpliga för barn och ungdomar att ägna sig åt i en tid då folkskolan just hade blivit obligatorisk. Det rör sig om en ordagrann översättning av en beskrivning av *rounders* från *The Boy's Own Book* (Clarke 1829), publicerad halvtannat decennium tidigare. Utelagets uppgivare, som i den engelska varianten kallas »feeder» eller »pecker», har i den svenska texten fått benämningen »snapphanen» (*Gossar!* s. 40). I vilken utsträckning svenska barn och ungdomar började spela *rounders* efter denna publicering är oklart. Lika oklart är det eventuella genomslag som spelet fick efter att det ingående blivit beskrivet under namnet »rundboll» i Oluf Vilhelm Falck Ytters bok *Kroppsöfningar och lekar* (1868), vilken är en ordagrann översättning från norskan av *Ude og Inde* (1867). Rundboll beskrivs som »en här i landet [Norge] okänd lek. Den förtjänar dock bli bekant, ty den är en god lek, om än icke så god som långboll» (Falck Ytter 1868 s. 48).

Av ovanstående exempel framgår att den typ av lek- och idrottslitteratur som var vanligt förekommande i England under tidigt 1800-tal började sprida sig till Norden vid seklets mitt. Åtskilliga av lekarna var av engelsk härkomst

och beskrivningarna av dem kunde, som bekant, röra sig om ordagranna översättningar från engelska lekböcker som sålde bra och ständigt trycktes i nya upplagor (jfr Block 2005). I brist på andra förklaringar förefaller det som om detta slags litteratur började lanseras i Sverige av kommersiella skäl. Varken Gymnastiska centralinstitutet (GCI) eller någon annan pedagogisk organisation stod bakom utgivningen. Några indikationer på att rundboll började spelas i landet redan vid 1800-talets mitt finns dock inte.

En ny tid stod dock för dörren. Kroppskulturen skulle omstöpas radikalt när den moderna idrotten gjorde sitt inbrott och på allvar utmanade såväl de gamla folklekarna som gymnastiken – varav den sistnämnda ju helt saknade tävlingsinslag. Ställda inför hotet från den engelska sporten började de ledande aktörerna vid GCI modifiera synen på gymnastikens totala dominans i ungdomens fysiska fostran. »Fria lekar» syntes nu som ett gångbart alternativ eftersom de erbjöd variation till de annars exercisliknande kroppsövningarna. Sålunda genomförde 1877 läraren vid GCI Lars Mauritz Törngren en tre månader lång resa till Tyskland och England för att studera ländernas inhemska gymnastik och fria lekar. På uppdrag av ecklesiastikministern utarbetades därefter en beskrivning av lekar som skulle kunna införlivas i undervisningen vid svenska skolor.

Törngrens resa har av Jan Lindroth pekats ut som en »märklig händelse» eftersom Sverige dessförinnan varit ett exportland vad kroppskultur och fysisk fostran beträffade. Ledstjärnan hade tidigare varit att omvärlden skulle lära av Sverige, inte tvärtom (Lindroth 1993 s. 116 ff.). I sitt förslag till ecklesiastikministern, vilket publicerades i *Fria lekar. Anvisningar till skolans tjänst* (1879), gav Törngren förslag på lekar som lämpligen kunde införas vid elementarläroverk och andra skolor. Att införa engelska lekar låg egentligen inte i Törngrens intresse, låt vara att denna ståndpunkt skulle komma att ändras. Fokus riktades i stället mot de befintliga inhemska lekarna, däribland gotländskt päckspel och långboll. Vissa lekar som Törngren kommit i kontakt med i England ingår också i förslaget. I anslutning till beskrivningarna av svenska slag- och löpspel nämndes även dessa lekars engelska motsvarighet (Törngren 1879 s. 68):

Dessa slag af bollspel likna något det engelska spelet 'Rounders', men i detta gälla icke tagna lyror, endast bränning. Innemännen hafva i detta spel endast ett slag och skola derefter springa omkring en femhörning, der hvarje sida kallas bas. Figurens vinklar äro hvilopunkter, hvarest de springande hafva fristad mot bränning. Uppgifvaren kallas 'feeder' och har sin plats midt i 5-hörningen.

Hos Törngren märks ett försiktigt intresse för engelska lekar av ovanstående slag. När han ett drygt kvartssekel senare utkom med boken *Lärobok i gymnastik för folkskollärare- och folkskolläraryrkesseminarier* (1905) hade han helt och fullt övertygats av de engelska lekarnas nytta för svenska skolbarn och -ungdomar. Rounders upptogs i boken, men kallades då *brännboll*. Därigenom

framträder också något av en uppluckring av gymnastikens hegemoniska position som svensk nationell identitetsmarkör vad kroppskultur beträffar.

Under det sena 1800-talet hade alltså de engelska bollspelen framtiden för sig. På 1880-talet utgav Viktor Balck, ofta kallad »den svenska idrottens fader», ut *Illustrerad idrottsbok* 1–3 (1886–88). Till skillnad från lingianerna var hans attityd till den moderna idrotten mycket positiv, varför han i sitt trebandsverk valde att introducera flertalet sporter med engelskt påbrå för en leksugen svensk läsekrets. Till dessa sporter fogades även ett flertal svenska folklekar vilka av beskrivningarna att döma framstår som betydligt mer reglerade och disciplinerade än de var när de praktiserades i verkligheten (jfr Hellspong 2000 s. 213 ff.). Om rundboll skriver Balck (1886–88 1 s. 172):

Detta bollspel är ursprungligen engelskt; det har dock blifvit speladt i så väl Sverige som Norge samt derstädes vunnit mycket tycke. I England är det spelet särdeles populärt, äfvensom i Amerika. Rundboll, eller 'Rounders' som det heter på engelska, är ett förträffligt spel för gossar och väl förtjent att upptagas i ett urval af de bästa bollspelen.

Får vi tro Balck förekom spelet vid det laget inte enbart i lek- och idrottslitteratur, utan praktiserades även för fullt i Sverige. Liksom i Törngrens beskrivning utgjordes tävlingsplatsen av en femhörning, med uppgivaren placerad i fältets mitt. Den första basen i femhörningen, vid vilken slagmannen gör sig beredd att slå uppgivarens boll, utgörs av en cirkel som fungerar som friplats för innelagets medlemmar. Denna cirkel fyller också en viktig funktion när blott en person återstår i innelaget och de andra blivit brända. Balck införlivar nämligen en detalj i spelet som återfinns i vissa varianter av rounders i England (Williams 1841), och i den tidiga variant av baseboll som GuthsMuths beskrev i slutet av 1700-talet. Om blott en medlem ur innelaget återstår kan denne begära »Tre ärliga slag för omgången!» varpå uppgivaren kastar bollen till slagmannen som har tre försök på sig att få en god träff och sedan springa runt samtliga baser och tillbaka till friplatsen. Om så sker, får de brända lagkamraterna åter komma in i spelet. Om utelaget däremot lyckas fånga bollen och kastar in den i friplatsen innan slagmannen hunnit dit, blir hela laget bränt varpå sidbyte äger rum (Balck 1886–88 1 s. 173). Detta inslag är värt att notera eftersom det ger en fingervisning om hur bränningsproceduren kom att förändras i takt med att leken etablerades i Sverige.

Mot slutet av 1800-talet hade framstötarna för rundboll resulterat i att den fått genomslag bland barn och ungdomar i Sverige. Att den verkligen blev praktiserad framgår av svar på frågelistor i Nordiska museets etnologiska undersökning. I Brunnby i Skåne spelades på 1890-talet rundboll, men tillväggångssättet avviker från det som beskrivits i den leklitteratur som presenterats ovan. Spelplanen var rektangulär och utelagets uppgivare var, precis som seden bjöd i det traditionella spelet långboll, placerad bredvid slagmannen och inte vid spelplanens mitt. Inte heller brändes innelagets löpare genom att träffas

av bollen vid löpning mellan baserna. Proceduren tillgick så, att alla löpande från innelaget blev brända när utelaget kastat in bollen i innelagets friplats (Tillhagen & Dencker 1949 s. 250).

Genomslaget för rundboll inföll vid sekelskiftet 1900 och under de följande decennierna blev spelet ordentligt etablerat i Sverige. Att så skedde kan tillskrivas den nya typ av pedagogisk idrottslitteratur, utgiven av lek- och idrottssällskap, nykterhetsorganisationer eller på folkskolors uppdrag, i vilken rundboll beskrivs som en lek med stor potential för svensk ungdom. I takt med att rundbollen etablerades går det också att skönja något av en transformationsprocess där engelsk rounders så småningom blir svensk brännboll. Ett tecken härpå är att den första basen i femhörningen omvandlas till den punkt på spelplanen varifrån utelaget bränner innelagets medlemmar, brännplattan. Till en början sker detta genom att någon ur utelaget kastar bollen mot, och träffar, brännplattan. Så småningom utses i stället en särskild brännare i utelaget, som ropar »bränd!» när han eller hon har bollen i sin hand och samtidigt vidrör brännplattan. Orsaken till införandet av en särskild brännare framgår av en fotnot i beskrivningen av rundboll i boken *Friluftss lekar för barn och ungdom* (Hammarlund 1900 s. 28), i vilken brännplattan ännu kallas för »innemålet»: »Att bränna innemålet genom att kasta bollen på detsamma vållar mera besvär för utemännen».

Av leklitteraturen framgår att utelagets uppgivare kvarstod i leken en bit in på 1900-talet, en period då litteratur med beskrivningar av boll- och idrottslekar tilltog markant. I lekbeskrivningar från 1900-talets första decennium har emellertid utelagets uppgivare flyttats till innemålet där även brännaren och slagmannen står (Hammarlund 1900 s. 26; *Stockholms folkskolors lekserie* s. 11; Törngren 1905 s. 296). Spelet har tydligt efterapat den uppgivningsprocedur som tillämpas i långbollsspelet och därmed förenklats. I en lekbok utgiven av Sveriges godtemplares ungdomsförbund 1915 beskrivs uppgivningen också på ett sådant sätt. I slutet av beskrivningen presenteras emellertid också en »svårare form av denna lek (f. ö. den ursprungliga)» i vilken uppgivaren »står i lekfältets mitt» (Rydén 1915 s. 30). Av detta tillägg framgår att avvikelsen från den ursprungliga uppgivningsregeln, tillika anpassningen efter långbollens dito, motiverades av att spelet behövde förenklas för att bli meningsfullt för dess utövare. I beskrivningarna från 1910-talet och framåt framträder även en ny tendens: uppgivaren och brännaren är samma person (Waldén 1912 s. 61; Rydén 1915 s. 28 f.). Även i uppteckningsmaterialet förekommer beskrivningar av att uppgivaren fungerar som brännare (Lekt. 1941: Mo i Hälsingland). Det är ett långsamt skifte som äger rum; den engelske uppgivaren är på väg bort medan den inhemska innovationen – brännaren – vinner terräng.

Små anpassningar efter långbollsspelet framträder även i de termer som förekommer i uppteckningsmaterialets beskrivningar. I södra Sverige kunde lagen, som brukligt var även i den lokala långbollsvarianten, benämnas *söta* och *sura* (Lekt. 1941: Höganäs i Skåne). I en beskrivning av rundboll från Hälleberga socken i Småland (Lekt. 1941) används ordet *mätare* som benäm-

ning på baserna ute på spelplanen. *Mätare* är bildat till det latinska ordet *meta* 'mål, målpelare; gränsmärke', vilket förekom i äldre svenska och europeiska varianter av långboll (Lidström & Bjärsholm 2019 s. 1616 f.).

Likaså äger ett namnbyte på leken rum under 1900-talets två första decennier, något som framträder vid en översikt av den leklitteratur som gavs ut under perioden. *Rundboll* kallas leken i *Friluftsslekar* (Hammarlund 1901), likaså i Sällskapet för Friluftsslekar i Göteborgs bok med samma namn, utgiven 1906. *Brännboll* som benämning förekommer i ett häfte i *Stockholms folkskolors lekserie*, betitlad *Boll-lekar*. 26 år efter att han utgivit sin bok *Fria lekar*, i vilken rounders nämndes i förbifarten, kallade som bekant även Lars Mauritz Törngren leken för *brännboll* (Törngren 1905). Så gjorde även O. H. Waldén i sin samling av *Friluftsslekar från Nääs* (Waldén 1912), Albin Rydén (1915) i Sveriges godtemplares ungdomsförbunds häfte om boll- och springlekar och B. E. Littorin (1919) i *Pojkarnas friluftsslekar*. Även om *rundboll* som benämning kvarstod på sina håll under lång tid framöver blev *brännboll* småningom den vedertagna benämningen. Vid det laget hade även uppgivaren försvunnit. Slagmannen kastade, som brukligt är även numera, upp bollen på egen hand. Spelplanen var då rektangulär, med fyra baser och en brännplatta.⁵

Att uppgivningsproceduren slopades kan betraktas som ett led i spelets förenkling. Här kan ändå nämnas att uppgivarens vara eller icke vara blivit diskuterad redan av Falck Ytter i *Kroppsofvingar och lekar* (1868 s. 47):

Understundom tillåtes spelaren sjelf att gifva upp. Detta är ett dåligt bruk. Bollgifvaren är en vigtig person i spelet, och en god del af sin skicklighet att bränna och passa på får han icke göra bruk af, ifall spelaren (den som skall slå) sjelf får lof att taga bollen i handen.

Osportifierat bollspel, ofri lek

Som tävlingsform etablerades brännbollen i Sverige under en mycket formativ period i idrottens historia. Till skillnad från fotbollen och andra bollekar som snabbt utvecklades till regelstyrda och byråkratiserade moderna idrotter, blev det aldrig någon organiserad sport av brännboll. Något enhetligt och officiellt antaget regelverk har aldrig synts till varför sätten att spela brännboll på har varierat från plats till plats över tid. Det hindrar inte att framstötter i sportifieringens tecken verkligen gjorts. Under det sena 1900-talet fanns ett brännbolls-förbund verksamt som arrangerade turneringar i södra Sverige och ansökte om medlemskap i Riksidrottsförbundet – dock utan framgång (TT 1993).

Brännbollen har alltså inte följt den så kallade sportifieringsteorins gängse utvecklingslinje, enligt vilken idrotter tenderar att förändras utifrån ett förut-

⁵ I uppteckningsmaterialet förekommer emellertid också beskrivningar av en triangulär spelplan, med ett inermål och blott två ytterligare baser ute på planen (EU 5659 s. 336).

sägbart mönster mot alltmer sofistikerade, regelstyrda och specialiserade tävlingspraktiker (Guttmann 1978, Yttergren 1996). I det avseendet utgör basebollen brännbollens antites. Den tillställning som tydligast satt brännbollen på kartan är utan tvivel den årliga Brännbollsryan i Umeå som dock, typiskt nog, inte är något renodlat idrottsevenemang utan en kombination av musikfestival och brännbollscup. Även om åtskilliga lag uppvisar en hög nivå av seriositet, avviker spektaklet med sin festprägel från den vanliga sortens idrottsevenemang i Sverige (Andersson 2016 s. 409, Brånfelt 1998, Om Brännbollsryan).

Unikt för brännbollen är att denna idrott, efter sitt insteg i Sverige, genomgått en förenkling i så måtto att raffinerade och dynamiska inslag blivit bortskalade efter hand. Hit hör förändringen av bränningsproceduren: från bränning mot kroppen till den symboliska bränningen på brännplattan (Hellspong 2005 s. 389). Framför allt har slopandet av bollens uppgivning bidragit till spelets förenkling, liksom att de ur innelaget som blivit brända ska lämna spelet. Hur dessa förändringar av spelet kom till stånd framgår inte fullt ut av källmaterialet. Förändringarna ter sig avsiktslösa; ingen tongivande aktör har aktivt drivit frågor om regeländringar av det enkla skälet att inga fasta regler funnits som man kan ändra på. Snarare tycks det som om anpassningar gjorts successivt för att göra spelet meningsfullt.

Särskilt tydlig blir brännbollens förenklade spelprocedurer för den som är uppvuxen i England och van vid att spela rounders och som plötsligt konfronteras med den svenska motsvarigheten. Simon Linter (2015 s. 212 f.) skriver mycket träffande härom i sin bok *How I learnt to stop missing England and love the herring or – A decade in Sweden*:

Now, imagine if you will, the game of rounders minus a bowler, minus that caught out rule and minus the base-keeping rule. If you can imagine all that, you have the Swedish counterpart of brännboll, which translated means burnball. You might be under the impression that brännboll is a really violent version of rounders, after all, it is call brännboll. It is a ball that is bowled so fast, it can actually burn you if it hits you and not your bat? Do they set balls on fire and then use them? No. Brännboll is a game where you bowl the ball to yourself by throwing it up into the air and the[n] hitting it. Now your opposing team may get another fielder out of this but it has always felt odd to bowl the ball to myself when playing. Call me a traditionalist but a bowler just feels natural to a game like this one. Could you imagine baseball having the same rule? There would be home runs aplenty but would be painfully boring to watch. Once you have pelted the ball as hard as you can, you won't be out of the game if the fielders catch it without it hitting the ground. You won't be out if the fielder return the ball to a brännare (burner) and to a base (called kon in Swedish) before you reach it. When I first played the game, I actually wondered if anyone actually loses because as far as I could see, if nobody could be caught out of the game and keep batting, the Swedes really would be sticking to their nobody loses rule.

För den som är van att spela rounders blir brännbollen en uppenbart meningslös aktivitet. Saknaden blir påtaglig över de finesser som gått förlorade (uppgivningen och bränningen mot kroppen) samtidigt som de nya inslagen ter sig udda och märkliga.

För att förstå brännbollens etablering och det sätt på vilket leken kom att utvecklas decennierna kring sekelskiftet 1900 måste dess förankring i lek- rörelsen belysas. Som Lindroth påpekat går det att tala om uppkomsten av en lekrörelse i samband med att huvudstadsbaserade Sällskapet för befrämjande av skolungdomens fria lekar bildades 1883. En västsvensk motsvarighet till denna lekrörelse etablerades något senare med Nääs skola som bas (Lindroth 1993 s. 185–186). Detta ökade intresse för lek förklarar också den rikliga utgivningen av pedagogisk idrottslitteratur som så flitigt blivit citerad i denna studie. På Nääs bedrevs, utöver den i utlandet så välkända pedagogiska slöjden, även en lekledarutbildning. Av de friluftsslekar som lärdes ut stod bollspelen i centrum. Som framgick ovan fanns brännbollen upptagen på repertoaren. Den västsvenska lekrörelsens ideolog J. W. Åkermark drevs av ett civilisationskritiskt patos med udden riktad mot det moderna samhället och stadskulturen som ansågs ligga bakom befolkningens förslappning och fysiska degeneration. En ny form kroppskultur behövdes. Åkermark kallade den »friluftsslek» vilken, med Lindroths (1993 s. 189) ord, var »en självständig storhet i mittzonen mellan en gedigen men något förbenad gymnastik å ena sidan, en förkastlig tävlingsidrott å den andra».

Det är just i egenskap av »friluftsslek» – som den västsvenska benämningen löd – eller »fri lek» – huvudstadsbenämningen – som brännbollen blev bekant under de första åren på 1900-talet. När leken omnämndes i dagspress var det i samband med uppvisningar på lekfält där skolbarn spelade under lekledares och lärares överinseende (*Aftonbladet* 1900, B. R. 1901, *Arboga tidning* 1902, *Karlskoga tidning* 1903, *Öresundsposten* 1903, *Dagens Nyheter* 1904). Förankringen i en löst organiserad lekrörelse utgör måhända den faktor vilken kan förklara varför brännboll aldrig blev en modernt organiserad idrott. Den togs om hand inte av tävlingsidrottens banérförare utan av lekledare och pedagoger som i brännbollen såg en aktivitet väl lämpad för att säkra det uppväxande släktets fysiska bildning. Av lekbeskrivningarna i den pedagogiska idrottslitteraturen tycks det onekligen som om brännboll är en lek avsedd för barn, något som förstärks av en anmärkning efter att spelet beskrivits: »Leken tages på tidigt stadium» (Rosqvist, Qvist, & Börjeson 1920 s. 51). Vad brännbollsspelet beträffade var alltså den fysiska fostran överordnad det agonala, d.v.s. kampen och tävlan som lekens drivkraft (jfr Caillois 2001 s. 14–17).

Utifrån denna rangordning kan vi också bättre förstå spelets förändrade praktik under dess insteg i Sverige. Betraktad utifrån inflytelserika lekdefinitioner av Huizinga och Caillois framstår den stockholmska lekrörelsens begrepp »fri lek» som en smula missvisande av den enkla anledningen att det rör sig om vuxenstyrd verksamhet snarare än aktivitet som barn ger sig hän åt av egen fri vilja. Lek och spel, menar kultursociologen Johan Asplund, är improduktiva

aktiviteter vars motsats utgörs av nyttan (1987 s. 55). Här avviker brännbollen genom att historiskt ha brukats just för nyttoändamål, nämligen fysisk fostran. »[D]en rena lekhållningen», anser Johan Huizinga, går »förlorad då leken alltmera disciplineras och systematiseras» (2004 s. 238). Som ett led i en fysisk fostran har brännbollen därmed förlorat något av den spontanitet och sorglöshet som gav spelet dess prägel medan den ännu hette rounders. Det rör sig förvisso om en lek, men en »domesticerad» sådan, för att tala med lekforskaren Brian Sutton-Smith (1989 s. 37). Leken präglas av en påbjuden spontanitet, snarare än av en frivillig sådan.

Eftersom fostran mer än fri vilja utgjorde den grundläggande orsaken till barns deltagande i brännboll, gick spelets glädje och attraktion delvis förlorad (jfr Caillois 2001 s. 9). Det framstår därmed som en logisk följd att modifieringar och anpassningar av spelet måste komma till stånd för att även inkludera sådana individer som inte var hugade till lek: bränning mot kroppen upphör för att undvika allt för hårda och potentiellt skadliga träffar, och för att inkludera dem som saknar bollkänsla eller träffsäkerhet försvinner också uppgivningsprocessen.

För att fånga det diskussionsklimat som omgav lekens roll i det sena 1800-talets fysiska fostran laborerar Ljunggren med en skala mellan hårt och mjukt. Den mjuka lekens förfäktare hörde hemma såväl inom den civilisationskritiska lekrörelsen kring sekelskiftet 1900 som inom den filantropiska rörelsen, för vilken GuthsMuts varit en centralgestalt ett sekel tidigare. Här värnades barnets behov av att fantisera och röra sig fritt.

Den hårda leken företräddes i stället av patriotiskt sinnade och tävlingsinriktade aktörer som i den moderna sporten såg ett lämpligt medel för att åstadkomma »en hård uppfostringsskola som underblåser behovet av härdning och tukt» (Ljunggren 1999 s. 214). Föga förvånande var Viktor Balck en anhängare av den hårda leken, vilket framgår som allra tydligast när han i *Illustrerad idrottsbok* försöker disciplinera den kanske mest otyglade av alla bollekar – snöbollskriget – en sysselsättning som enligt Balck (1886–88 1 s. 116) »förlorat något af sin ursprungliga krigiska anda». Balck presenterar ett minutiöst krigsreglemente och understryker att »disciplinen och den militära eller gymnastiska indelningen äro grundvillkor, för att leken må erhålla verkligt värde och ej likna hvarje annan tillfällig snöbollskastning» (s. 116). Handgemäng mellan småpojkar uppmuntras, givet att det sker »under vissa strängt föreskrifna och öfvervakade regler» (s. 116 f.).

Om snöbollskriget oavkortat uppfyller den hårda lekens idealtyp, vätter Balcks beskrivning av rundboll desto mer åt den mjuka motsvarigheten. Rundboll framstår som en harmlös lek, »ett mycket enkelt och lättlärdt bollspel, som passar för pojkar». På så sätt avviker det markant från »det manliga bollspelet 'Base-ball'», som är »allt annat än en lek för gossar» (s. 176). Bakom synen på rundboll/brännboll som en mjuk lek, lämplig som introduktion till mer avancerade äventyr med boll och slagträ, tycktes med andra ord såväl den militära tävlingsideologin som lekrörelsens mer filantropiska ideologi kunna sluta upp.

Brännbollens uppkomst i blyxtbelysning

Brännbollens etablering i Sverige skedde i en dynamisk period. På det kroppskulturella området utmanades den svenska gymnastiken av en global modern idrottsrörelse som utgick från England. Där odlades också sedan gammalt en vital lekkultur liksom en omfattande kommersiell idrottslitteratur som inbegrep ett större antal bollekar, däribland rounders. Under 1800-talets mitt gjordes liknande försök att på kommersiell basis publicera böcker bestående av allsköns lekar för barn. Genom sådana böcker introducerades rounders för en svensk publik för första gången. Det skulle dock dröja ett bra tag innan rundboll, som den svenska översättningen löd, blev ordentligt etablerad i Sverige. Så skedde först när pedagoger vid GCI började snegla åt England och den bollspelskultur som förekom därstädes. Från att ha närt en ytterst skeptisk attityd till allt vad engelsk kroppskultur hette, började pedagoger med öppet sinne betrakta örikets bollekar som godtagbara alternativ till den strikta gymnastiken. Den lekrörelse som började organiseras vid sekelskiftet tog även den rundbollen till sitt hjärta.

Ur ett korstryck mellan anglosaxisk modern idrott och inhemsk gymnastikundervisning etablerades alltså rundboll som en lek i den fysiska fostrans tjänst. Och som en följd av den dynamiska relation som framträdde mellan den vuxenvärld som i leken såg en god fostringspotential och det uppväxande släkte som därigenom sattes att praktisera den, uppstod ur rundboll en ny lek: ett förenklat, avskalat och mer stillastående spel vars namn småningom blev *brännboll*. De former som leken tog sig efter dess insteg i Sverige kan på detta sätt betraktas som resultatet av en pedagogiseringsprocess, snarare än en sportifieringsprocess.

Brännboll representerade allt annat än det militärt konnoterade manlighetsideal som linggymnastiken behäftades med. Lika fullt fanns utpräglade genuskoder med från början. Det var ett, till skillnad från fotboll och baseboll, harmlöst spel för småpojkar, även om flickor inkluderades i leken. »Kärringkast» och »käringslag» är väl inarbetade företeelser som av allt att döma kvarstått till denna dag när brännboll praktiseras på skolgårdarna.

Små anpassningar efter det redan befintliga långbollspelet går att skönja när leken blev inplanterad. Tydligt är ändå att brännbollen aldrig lyckats frigöra sig ur den limbo som var dess födelseplats: mellanrummet mellan den tävlingskritiska gymnastiken och den tävlingsbejakande moderna sporten. För många utgör brännboll sinnebilderna av den ofria leken, för andra är spelet en »outsider» i det svenska idrottslandskapet vilken lyckats överleva utan att etableras som en fullvärdig tävlingsidrott.

Otryckta källor

- Excerptsamling, Nordiska museets bibliotek
 EU 5659
 Lekt. 1941: Hälleberga i Småland
 Lekt. 1941: Höganäs i Skåne
 Lekt. 1941: Mo i Hälsingland
 Lekt. 1941: Uppvidinge i Småland
 ULMA 9204

Litteratur och övriga källor

- Aftonbladet*, 1900: Uppvisningar i friluftsslek. 9/10.
 Andersson, Torbjörn, 2016: »Spela fotboll bondjävlar!» *En studie av svensk klubbkultur och lokal identitet från 1950 till 2000-talets början*. 2. Stockholm–Höör.
Arboga tidning, 1902: En dag på Nääs. 1/8.
 Asplund, Johan, 1987: *Det sociala livets elementära former*. Göteborg.
 Balck, Viktor, 1886–1888: *Illustrerad idrottsbok. Handledning i olika grenar af idrott och lekar*. 1–3. Stockholm.
 Bale, John, 2003: *Sports Geography*. London.
 Beharry, Seelochan, 2016: *The Prehistories of Baseball*. Jefferson.
 von Beskow, Bernhard, 1928: *Levnadsminnen*. Stockholm.
 Block, David, 2005: *Baseball before We Knew It. A Search for the Roots of the Game*. Lincoln.
 B. R., 1901: Friluftsslek med Stockholms folkskolebarn. *Tidning för idrott*, 26/9.
 Brånfelt, Björn, 1998: Brännbollsyrans – en fullträff för Umeå. *Expressen*, 30/5.
 Caillois, Roger, 2001: *Man, play and games*. Urbana & Chicago.
 Clarke, William, 1829: *The boy's own book. A Complete Encyclopedia of All the Diversions, Athletic, Scientific, and Recreative, of Boyhood and Youth*. London.
 Coakley, Jay J. & Pike, Elizabeth, 2014: *Sports in society. Issues and controversies*. London.
 Craven, D. H., 1978: *The evolution of major games*. Stellenbosch.
 Curle, David, u.å: Brännboll: Baseball for anarchists. [Webbadress: <https://www.accum.se/~widmark/java/chock/brannbol.html>. Hämtad 2023-02-08.]
Dagens Nyheter, 1904: Danska skolbarn gästa Malmö. 12/9.
 Danell, Gideon, 1934: *Nuckömålet*. (Svenska landsmål och svenskt folkliv B: 33.) Stockholm.
 En uppfriskande syn. *Öresundsposten*, 9/6 1903.
 Falck Ytter, Oluf Vilhelm, 1867: *Ude og Inde. Om Legemsøvelser og Leg*. Christiania.
 — 1868: *Kroppsöfningar och lekar*. Örebro.
Friluftsslekar. Ett urval af de bästa friluftsslekarne till skolans och den offentliga idrottens tjänst. Göteborg 1906.
 Gillmeister, Heiner, 2009: On the Origin and Diffusion of European Ball Games. A Linguistic Analysis. I: *Studies in Physical Culture and Tourism* 16: 1, s. 37–46.
 — 2017: *Tennis. A cultural history*. Bristol.
Gossar! = Gossar! Hvad skola vi roa oss med? Eller lättfattlig anvisning att lära sig 160 lekar, spel och konststycken, som stärka och utveckla kropps- och själskrafterna hos ungdomen. Stockholm 1843.

- Gustavson, Herbert & Per-Arvid Säve (red.), 1948: *Svenska lekar*. 1. *Gotländska lekar*. Uppsala.
- Guttmann, Allen, 1978: *From ritual to record. The nature of modern sports*. New York.
- Hall, B. Rudolf., 1932: *Folkpedagogiska stiftsstatuter*. 2. *Påbud inom det nutida Sveriges gränser*. Lund.
- Hammarlund, Jul., 1900: *Friluftsslekar för barn och ungdom*. Lund.
- Hellspong, Mats, 2000: *Den folkliga idrotten. Studier i det svenska bondesamhällets idrotter och fysiska lekar under 1700- och 1800-talen*. Stockholm.
- Hellspong, Mats, 2005: *Idrott och lekar*. I: J. Christensson (red.), *Signums svenska kulturhistoria*. 2. *Renässansen*. Lund.
- Henderson, Robert W., 1939: *Baseball and Rounders*. New York.
- Henderson, Robert W., 1947/2001: *Ball, bat, and bishop. The origin of ball games*. Urbana.
- Huizinga, Johan, 2004. *Den lekande människan*. Stockholm.
- Hyvärinen, Mikko, 2017: *Pesäpållo, Baseball Finnish style*. I: G. Gmelch & D.A. Nathan, *Baseball beyond our borders. An international pastime*. [Sine loco.] S. 411–421.
- Karlskoga tidning*, 1903: *Lekens uppfostrande betydelse*. 4/9.
- Larsson, Elin, 2013: *Bränn den förbannade bollen! STT* [Svenljunga Tranemo tidning], 5/6.
- Lidström, Isak 2023: *Kungarna gjorde Sverige till en tennination*. *Svenska Dagbladet*, 30/6.
- Lidström, Isak & Daniel Bjärsholm, 2019: *Batting, Running, and “Burning” in Early Modern Europe. A Contribution to the Debate on the Roots of Baseball*. *The International Journal of the History of Sport* 17–18, s. 1612–1624.
- Lilja, Agneta, 1995: *Dialekt- och folkminnesarkivets frågelistor 1914–1994*. Uppsala.
- Lindroth, Jan, 1993: *Gymnastik med lek och idrott. För och mot fria kroppsövningar i det svenska läroverket 1878–1928*. Stockholm.
- Linné, Carl von, 1907: *Linnés dietetik*. På grundvalen af dels hans eget originalutkast till föreläsningar: *Lachesis naturalis quæ tradit diætam naturalem* och dels lärjunganteckningar efter dessa hans föreläsningar: *Collegium diæticum på uppdrag af Medicinska fakulteten i Uppsala ordnad och utgifven af A. O. Lindfors*. Uppsala.
- Linter, Simon, 2015: *How I learnt to stop missing England and love the herring or – A decade in Sweden*. Vällingby.
- Littorin, B.E., 1919: *Pojkarnas friluftsslekar*. Stockholm.
- Ljunggren, Jens, 1999: *Kroppens bildning. Lingvgymnastikens manlighetsprojekt*. Stockholm–Stehag.
- Ljunggren, Jens, 2013: *Historien om det svenska innebandyundret*. *Svensk idrottsforskning* 4, s. 8–12.
- Ljunggren, Jens, 2022: *Idrott*. I: K.-G. Karlsson, (red.), *Natur & Kulturs globalhistoria*. 1. Stockholm. S. 499–534.
- Stockholms folkskolors lekserie*. 1. *Boll-lekar*. Stockholm 1901.
- Magnusson, Adina, 2017: *Jag vill inte spela i erat lag längre*. *Nya Kristinehamns-posten*, 31/5.
- Maigaard, Per, 1941: *Battingball Games*. *Genus* 1, s. 57–72.
- Nationalencyklopedin*. [Nätupplaga. Webbadress: www.ne.se. Hämtad 2024-04-15.]

- Meinander, Henrik, 2024: Finnish pesäpallo. The modernization and indigenization of a Northern European bat-and-ball game. I: M. Vaczi & A. Bairner (red.), *Indigenous, Traditional, and Folk Sports. Contesting Modernities*. London.
- Nordström, Isabelle, 2014: Våga inte anta att jag är sämre för att jag är tjej. *Bohusläningen*, 4/7.
- Om Brännbollsyran. [Webbadress: <https://www.brannbollsyran.com/om-brannbollsyran>. Hämtad 2023-02-07.]
- Peterson, Harold, 1973: *The Man Who Invented Baseball*. New York.
- Rosqvist, Mabel, Anna Qvist & Siri Börjeson, 1920: *Lekar. 1. Boll-lekar samlade och omarbetade av Lek- och idrottsutskottet av F. F. F. Helsingfors*.
- Rydén, Albin, 1915: *Lek. 3. Boll- och springlekar för skolor, ungdoms- och nykterhetsföreningar*. Falun.
- Sandahl, Björn, 2004: Ett ämne för vem? Idrottsämnet i grundskolan 1962–2002. I: H. Larsson & K. Redelius (red.), *Mellan nytta och nöje. Bilder av ämnet idrott och hälsa*. Stockholm.
- Sextett söker RF-medlemskap. *Svenska Dagbladet*, 5/5 1993.
- Simri, Uriel, 1969: The Religious and Magical Function of Ball Games in Various Cultures. I: U. Simri (red.), *Proceedings of the First International Seminar on the History of Physical Education and Sport*. Netanya.
- Sutton-Smith, Brian, 1989: Children's Folk Games as Customs. I: *Western Folklore* 1, s. 33–42.
- Svanberg, Ingvar & Isak Lidström, 2019: "Viking games and Saami pastimes: Making balls of Fomitopsis betulina". I: *Ethnobiology letters* 1, s. 86–96.
- Svenska lekar. Vald samling af de mest roande gamla och nya lekar. 2. Lekar utom hus*. Norrköping 1884.
- Tillhagen, Carl-Herman & Nils Dencker, 1949: *Svenska folklekar och danser. 1. Idrottslekar*. Stockholm.
- Törngren, Lars Mauritz, 1879: *Fria lekar. Anvisning till skolans tjänst på offentligt uppdrag*. Stockholm.
- Törngren, Lars Mauritz, 1905: *Lärobok i gymnastik för folkskollärare- och folkskolläraryrkesseminarier*. Stockholm.
- Waldén, O. H., 1912: *Friluftlekar från Nääs. Springlekar och Boll-lekar*. Stockholm.
- Williams, J. L., 1841: *The Every Boy's Book. A Compendium of All the Sports and Recreations of Youth*. London.
- Williams, Victoria, 2015: *Weird Sports and Wacky Games Around the World. From Buzkashi to Zorbing*. Santa Barbara.
- Young, Iris Marion, 2009: *Att kasta tjejkast. Texter om feminism och rättvisa*. Stockholm.
- Yttergren, Leif, 1996: *Täflan är lifvet. Idrottens organisering och sportifiering i Stockholm 1860–1898*. Stockholm.
- Yttergren, Leif, 2018: Demonstrationssporterna och olympiska spelen – En analys av basebolls, glimas och gutnisk idrotts deltagande i Stockholmsolympiaden 1912. I: *Idrott, historia & samhälle. Svenska idrottshistoriska föreningens årskrift* 2018, s. 120–137.
- Öresundsposten, se En uppfriskande syn.